

УДК 37-055.1(09)(477.53)"1801-1916"

КСЕНІЯ ЧУПРИНА

ORCID: 0000-0001-5568-3310

(Полтава)

НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЖІНОЧИХ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ ПОЛТАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.)

У статті проаналізовано періодизацію навчально-виховної діяльності жінок в освітніх закладах Полтавської губернії (XIX – початку XX ст.). Розкрито передумови діяльності жіночих закладів освіти; схарактеризовано мережу жіночих освітніх установ; визначено мету, завдання, зміст навчально-виховної діяльності жіночих закладів освіти різних відомств (державних, приватних, духовних); досліджено здобутки жіночої освіти Полтавської губернії (XIX – початку XX ст.).

Ключові слова: Полтавська губернія, історико-педагогічна періодизація, Полтавський інститут шляхетних дівчат, Маріїнське жіноче училище, регіональна освіта, жіночі навчальні заклади, навчально-виховний процес.

Постановка проблеми. Реформування стратегічних завдань освіти вищої школи України початку XXI ст. ґрунтується на збереженні і розвитку кращих загальнонаціональних і регіональних традицій у галузі освіти й виховання рідного краю. Це викликало потребу в дослідженні періодизації навчально-виховної діяльності жіночих освітніх закладів Полтавської губернії (XIX – початку XX ст.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історико-архівні дослідження жіночої освіти змістовно висвітлено у роботі Павловського І.Ф. «Полтавцы. Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители» [6], Бояревцева С.М. «История учебных заведений Полтавы до 1719 года» [1], Ліхачової О.Й. «Материалы по истории женского образования в России», ін.

Наукові розвідки вчених (О. Аніщенко, М. Левківський, О. Любар, А. Сбруєва, Л. Смоляр, О. Субтельний, Т. Сухенко, О. Сухомлинська, ін.) підтвердили думку про те, що на території України існували певні регіональні особливості становлення і розвитку жіночої освіти, що створює труднощі для певних узагальнень, визначення періодів у розвитку вітчизняного шкільництва.

Інтерес дослідників до вивчення й аналізу питань історії становлення і розвитку жіночої освіти ґрунтовно висвітлено у монографії О.Ю. Ільченко «Благодійна діяльність жінок в освіті України (XVII – XVIII століття)» [3]. Проте, найактуальнішим завданням залишається визначення регіональних особливостей розвитку жіночої освіти (В. Вірченко «Жіночі навчальні заклади м. Києва (1861-1920 рр.)», В. Добровольська «Історія жіночої освіти Півдня України (1901-1910 рр.)», Л. Єршова «Розвиток жіночої освіти на Волині (кінець XVIII – початок XX ст.)», О. Литвиненко «Історія жіночої середньої освіти в Херсонській губернії в кінці XIX – на початку XX ст.», Т. Шушара «Розвиток жіночої освіти в Таврійській губернії (XIX – початок XX ст.)»).

Як свідчить проведене дослідження, Полтавська губернія має глибоку традицію в галузі жіночого навчання і виховання, проте власне регіон у цьому аспекті досліджено не достатньо. Цим зумовлено потребу дослідження періодизації навчально-виховної діяльності жіночих освітніх закладів Полтавської губернії (XIX – початку XX ст.).

Мета даної статті полягає у дослідженні основних періодів навчально-виховної діяльності жіночих освітніх закладів Полтавської губернії (XIX – початку XX ст.). Основними критеріями для визначення об'єктивної періодизації навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладів Полтавської губернії (XIX – початку XX ст.) виступають: економічні (розвиток промисловості (фабрики, заводи, приватні виробництва), що спричинило збільшення бюджету губернії, збільшуються витрати на розвиток освіти; розширення робочих місць, що викликало потребу населення отримати виробничі професійні знання, вміння та навички (жіночі професійні училища, виробничі класи); політичні (відміна кріпосного права призвела до збільшення кількості вільного населення губернії); соціокультурні (створення громадсько-просвітницьких, культурних, літературних гуртків; вплив прогресивної діяльності громадських діячів, інтелігенції Полтавського

краю, розширення мережі жіночих навчальних закладів, зміни їх мети, завдань, змісту що вплинули на процеси реформування жіночої освіти).

Виклад основного матеріалу дослідження. Враховуючи економічні, політичні та соціокультурні критерії періодизації навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладів Полтавської губернії (XIX – початку XX ст.) виділяємо такі періоди: перший період (1850-1873 рр.) – становлення мережі жіночих закладів освіти та змістовне наповнення їх навчально-виховної діяльності; другий період (1874-1883 рр.) – педагогізація навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладів; третій період (1884-1917 рр.) – розширення мережі закладів жіночої освіти та професіоналізація змісту їх навчально-виховної діяльності.

Таким чином, перший період навчально-виховної діяльності жіночих освітніх закладів Полтавської губернії (1850-1873 рр.) характеризується значними соціально-економічними змінами. Скасування кріпосного права (60-ті рр. XIX ст.) призвело до збільшення кількості населення губернії, особливо у губернському та повітових містах. Значні зміни відбулися і в промисловості: збільшується кількість підприємств, а відтак зростає бюджет губернії, збільшуються витрати на розвиток освіти. Це період посилення суспільно-педагогічного руху за розвиток ідеї загальної народної грамотності, в тому числі й жіночої освіченості. Відбувається розвиток мережі жіночих закладів освіти, пошук нових форм фінансування та суб'єктів управління жіночими навчальними закладами, формування спрямованості та змісту жіночої освіти в умовах активного розгортання реформаторської діяльності уряду. Для даного етапу характерна підтримка земством розвитку освіченості жіноцтва [4, с. 226]. Дослідження Ю. Яцевича дозволяють зробити висновок, що серед причин жіночої неосвіченості (друга половина XIX ст.) у регіоні були: відсутність перспективи активного застосування жінками отриманих у школі знань; мала площа приміщень шкіл, через яку доводилось відмовляти багатьом дітям, як правило, дівчатам; відсутність необхідної кількості окремих жіночих шкіл і небажання матерів віддавати дочок у змішані школи; більша, порівняно з хлопчиками, зайнятість дівчаток у домашньому господарстві; економічна неспроможність багатодітних селянських родин, що не дозволяла одягти і взути до школи всіх дітей: перевага завжди надавалася хлопчикам [8, с. 10]. Розширення мережі освітніх закладів, створення суто жіночих навчальних закладів стало нагальною потребою губернії у найближчі роки. У жіночій освіті цей час позначено «Наказом Ради навчальних закладів про заснування Маріїнських жіночих училищ» (1858 р.), «Положенням про жіночі училища Міністерства народної освіти» (1858 р.), Проектом «Положення про жіночі училища Міністерства народної освіти» (1860 р.), «Положенням про жіночі гімназії і прогімназії народної освіти» (1870 р.). У зазначений період Полтавська губернія налічувала п'ятдесят один повноцінний жіночий навчальний заклад: державні (Полтавський інститут шляхетних дівчат [7, с. 756], Полтавське Маріїнське жіноче училище (згодом гімназія) [7, с. 723], жіночі прогімназії (2 навчальні заклади), міські (6 освітніх закладів) [7, с. 293- 295, 561], сільські (4 навчальні установи) та земські (6 освітніх закладів) жіночі початкові народні училища [7, с. 206], приватних (Кобеляцька жіноча гімназія М. Сачавець, 2 Полтавські жіночі училища розряду гімназії, 14 приватних жіночих початкових народних училища, 4 приватні жіночі початкові школи, початкові жіночі школи для національних меншин (2 єврейські початкові школи), духовних (Полтавське єпархіальне жіноче училище, жіноче початкове народне училище при Золотоноському Красногорському жіночому монастирі, 4 жіночі церковнопарафіяльні школи [7, с. 93, 197, 432, 912], 2 жіночі школи грамоти [7, с. 139].

Отже, визначимо особливості навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладів Полтавського краю даного періоду: жіночі навчальні заклади Полтавського регіону намагалися забезпечити освітою жіноцтво усіх верств населення: Полтавський інститут шляхетних дівчат дворянського походження, згодом, купецтва і духовенства; гімназії, прогімназії, початкові училища, церковно-приходські і церковнопарафіяльні школи, школи грамоти для представниць усіх станів; Полтавське єпархіальне жіноче училище для доньок духовенства, згодом і усіх бажаючих, так як освіту могли отримати дівчата усіх віросповідань; створювалися заклади для представників національностей (Кременчуцьке німецьке жіноче початкове народне училище, дві єврейські початкові школи в м. Кременчук). Основним завданням діяльності державних та приватних жіночих освітніх установ – освіта добрих дружин і освітчених членів суспільства (Інститут шляхетних дівчат), освіта, яка би не виходила за межі майбутнього призначення жінки-матері (жіночі гімназії і прогімназії), утвердження релігійних та моральних понять, розповсюдження первинних корисних знань (початкові народні училища), елементарна освіта (початкові жіночі школи). Метою навчально-виховної діяльності жіночих освітніх установ духовного підпорядкування є надання пристойної

освіти дівчатам для отримання церковного звання, що відповідає їхньому майбутньому призначенню – ролі дружини служителя церкви, благопопечительної матері і виховательки власних дітей (Полтавське жіноче єпархіальне училище [2, с. 34], затвердити релігійні та моральні поняття, поширити первісні корисні знання (жіночі церковнопарафіяльні школи і школи грамоти). Установами діяльності державних, приватних і духовних жіночих освітніх установ – фізичний, моральний, розумовий розвиток учениць (середня ланка освіти), релігійне, моральне вдосконалення дівчат, засвоєння початкових відомостей, де змістом освіти в діяльності державних і приватних жіночих освітніх установ стали: Закон Божий, російське та французьке читання, російська та французька граматики, арифметика, німецьке читання, письмо і граматики, загальна російська географія, грецька та римська історія, міфологія, російська словесність, фізика, історія російської мовою, всесвітня історія та географія французькою, чистопис, музика, хоральні співи, рукоділля малювання і танці (Інститут шляхетних дівчат, Маріїнська жіноча гімназія) [5, с. 14]; Закон Божий, скорочена граматики російської мови, початки арифметики (гімназії); основи геометрії, скорочена російська історія, географія, чистопис, рукоділля (прогімназії); Закон Божий, російська, французька та німецька мови, словесність, арифметика, математика, фізика, історія, географія, рукоділля (приватні жіночі заклади); Закон Божий, російська мова, чистопис, арифметика, історія, географія, природознавство, фізика, рукоділля, церковний спів (початкові народні училища); Закон Божий (стислий катехізис і священна історія), читання, письмо, чотири дії арифметики, церковний спів (початкові церковні жіночі школи); Закон Божий, церковний спів, церковнослов'янська грамота, російська мова, письмо, початкові арифметичні дії (однокласна жіноча церковнопарафіяльна школа), до вищезазначеної програми додавалися: короткий курс російської історії, географія, креслення, малювання, короткі відомості з природознавства, рукоділля, шиття, в'язання (двокласна жіноча церковнопарафіяльна школа); Закон Божий, церковний спів, церковнослов'янське і російське читання, письмо і рахування (жіночі школи грамоти) [2, с. 35-36]. Для здійснення підсумкового контролю знань дівчат проводили екзаменування.

Другий період розвитку навчально-виховної діяльності жіночих освітніх закладів Полтавської губернії (1874-1883 рр.) характеризується продовженням реформаторської освітньої діяльності Царського уряду, що було спрямовано, насамперед, на збільшення кваліфікованих педагогічних кадрів. Так, початок періоду відзначається прийняттям у 1874 р. «Положення про педагогічні класи», в якому влада поставила перед школою завдання створити додаткові педагогічні класи з метою підготовки учителів для народних початкових шкіл, перших чотирьох класів гімназій, а також домашніх учителів, вихователів та наставників (Інститут шляхетних дівчат, жіночі гімназії), домашніх наставниць і учительок (єпархіальні жіночі училища). Незалежно від профілізації навчального закладу була покладена в основу підготовки учениць «Програма педагогіки для спеціальних класів жіночих навчальних закладів» (1870 р.), розроблена К.Д. Ушинським, за якою збільшувалася кількість практичних занять з педагогіки, а випускні екзамени включали усні відповіді, твори на педагогічну тематику, структуру та методи проведення уроку. Мережа жіночих навчальних закладів даного періоду нараховує понад (50 освітніх установ): державні (інститут шляхетних дівчат, Маріїнська жіноча гімназія, 3 жіночі гімназії [7, с. 410, 476], 3 жіночі прогімназії, 16 міських, 6 сільських та 12 земських жіночих початкових народних училищ), приватні (Кобеляцька жіноча гімназія М. Сачавець, 3 жіночі початкові школи), духовні (Полтавське єпархіальне жіноче училище, жіноче початкове народне училище при Золотоноському жіночому монастирі, жіноча церковнопарафіяльна школа (с. Хомутець, Миргородського повіту) [7, с. 944], зразкова жіноча недільна школа при Полтавському єпархіальному жіночому училищі. Даний період характеризується незмінною кількістю жіночих навчальних закладів (одні заклади перестали діяти, інші відкрилися).

Таким чином, можемо визначити особливості навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладів Полтавського краю даного періоду: жіночі навчальні заклади продовжують забезпечувати освітою жіноцтво усіх верств населення та усіх віросповідань; для національних меншин існує лише Кременчуцьке німецьке жіноче початкове народне училище; метою навчально-виховної діяльності середніх державних, приватних і духовних жіночих закладів було надання дівчатам освіти, яка не виходить за межі потрібних для жінок знань. Проводиться підготовка учениць до педагогічної діяльності: при середніх жіночих навчальних закладах відкриваються педагогічні класи; відбувається змістовне насичення змісту освіти педагогікою, дидактикою, методикою навчання різних предметів; викладання педагогіки здійснюється у педагогічних класах як державних, так і приватних гімназій та училищ. У зміст підготовки та завершення етап навчання дівчат були введені нові навчальні дисципліни: риторика, логіка (Інститут шляхетних дівчат), латинська мова

(Лубенська жіноча Олександрівська гімназія); перевага надається не теоретичній, а практичній підготовці вихованок: засвоєння методики викладання предметів у початкових народних школах; здійснюється практична підготовка майбутніх учителів шляхом викладання навчальних дисциплін ученицями педагогічного класу для учениць молодших класів та шляхом створення шкіл для проходження педагогічної практики (зразкова жіноча недільна школа при Полтавському єпархіальному жіночому училищі); викладання продовжує здійснюватися виключно на російській мові, незалежно від національної належності учнів; створювалися підготовчі класи, а мета, завдання і зміст початкової освіти залишалися без змін.

Третій період розвитку навчально-виховної діяльності жіночих закладів Полтавської губернії (1884-1917 рр.) позначений подальшим розширенням мережі жіночих освітніх установ Полтавської губернії, професіоналізацією освіти. Він характеризується поширенням жіночих церковно-парафіяльних навчальних закладів, жіночих професійних курсів, майстерень тощо. Мережа жіночих закладів даного періоду (246 освітніх установ) представлена як: державні (Інститут шляхетних дівчат, Маріїнська жіноча гімназія [7, с. 173], 17 міських жіночих гімназій [7, с. 151, 303, 351, 663], 2 українські жіночі гімназії, 3 жіночі прогімназії, 2 приходських жіночих училища, 11 міських і сільських та 13 земських жіночих початкових народних училища, 3 професійних жіночих училища, 3 жіночі професійні школи, 3 жіночі рукодільних класи, 54 жіночі вишивальні, килимарські, ткацькі, кравецько-рукодільні та рукодільні майстерні, навчально-показові та показові пункти, короточасні жіночі педагогічні курси), приватні (13 жіночих гімназій [7, с. 174, 410, 541, 710], 4 жіночі прогімназії (згодом гімназії), 1 початкове жіноче училище (згодом гімназія), 5 жіночих прогімназій, 3 жіночих навчальних заклади початкового рівня, 8 професійних жіночих навчальних закладів [7, с. 718], 9 початкових жіночих училищ), духовні (2 єпархіальні жіночі училища [7, с. 479], 71 жіноча церковнопарафіяльна школа [7, с. 960]; 5 жіночих шкіл грамоти [7, с. 227]; 11 недільних жіночих шкіл) заклади. Кількість жіночих навчальних закладів значно збільшилася (від 50 до 246 установ). Політична боротьба, національний та просвітницький рух того часу призвели до гостро питання щодо створення гарних умов та можливостей для обов'язкової загальної освіти народу, а періодичні видання Полтавської губернії активно публікують статті, що стосуються проблем жіночої освіти, підготовки майстринь з регіональних промислів.

Висновки. На основі викладених фактів можемо зробити висновок про те, що періодизації навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладів Полтавської губернії (XIX – початку XX ст.) поділяється на три періоди: перший період (1850-1873 рр.) – підтримка земством розвитку освіченості жіноцтва, становлення мережі жіночих закладів освіти та змістовне наповнення їх навчально-виховної діяльності (51 повноцінний жіночий навчальний державний та приватний заклад заклад); другий період (1874-1883 рр.) – збільшення кваліфікованих педагогічних кадрів, педагогізація навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладів (при закладах діяли підготовчі класи; продовжували створюватися зразкові жіночі школи для проходження випускницями педагогічної практики; основною метою навчально-виховної діяльності середньої ланки жіночої освіти виступає професіоналізація, саме тому, до вивчення основних предметів у жіночих освітніх установ додавалися: гігієна, господарювання, рукоділля. Вивчення зазначених предметів сприяло набуттю професійної підготовки дівчат, засновувалися іменні стипендії від впливових і заможних громадян Полтавської губернії В.О. Волконська-Репніна, Т.А. Старицька, С.О. Устимович, М. Кочубей, К. Дейтрих, Є.С. Милорадович, О. Ширинська-Шихматова, О.О. Забаринская, М.І. Гладиревська [1]; третій період (1884-1917 рр.) – розширення мережі закладів жіночої освіти та продовження професіоналізації змісту їх навчально-виховної діяльності, поширенням жіночих церковно-парафіяльних навчальних закладів, жіночих професійних курсів, майстерень (мережа жіночих закладів даного періоду становить 246 освітніх установ; основа початкового навчання жіночої освіти передбачала обов'язкове вивчення рукоділля; створювалися при гімназіях професійні та вечірні курси для жінок з в'язання і шиття, виникали професійні заклади для людей з фізичними вадами (училище для сліпих дівчат з ремісничим відділенням та майстернею), проводилась практика та стажування на підприємствах). Жіночі навчальні заклади, як і більшість освітніх установ на території України, починають зникати після Жовтневої революції 1917 р. Варто зазначити, що здобутками жіночої освіти Полтавської губернії (XIX – початку XX ст.) є покращення культурного рівня, залучення до суспільної праці значної кількості жінок, поступове розширення сфери життєдіяльності жінки, збагачення змісту освіти. Утім, специфіка періодизації навчально-виховної діяльності жіночих освітніх закладів Полтавської губернії (XIX – початку XX ст.) не була

окремим предметом дослідження науковців та потребує подальшого вивчення, адже вона є невід'ємною ланкою сучасної освіти України, а поодинокі згадки про ці факти свідчать про недостатність їхнього вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бояревцев С.М. История учебных заведений Полтавы до 1719 года / С.М. Бояревцев. – Полтава: АСМИ, 2013. – 550 с.
2. Двадцатилетие Полтавского епархиального женского училища : материалы для истории училища. – Полтава : Тип. Л. Фришберга, 1894. – 274 с.
3. Ільченко О. Благодійна діяльність жінок в освіті України (XVII–XVIII століття) : монографія / Олена Ільченко. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2013. – 374 с.
4. Левківський М. В. Історія педагогіки: підручник / М. В. Левківський. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 376 с.
5. Отчет о состоянии Мариинской Полтавской женской гимназии за 1880-1881 уч. год. / Сост. А. Сиольская. – Полтава : Тип. Губернского Правления, 1881. – 40 с.
6. Павловский И.Ф. Полтавцы. Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители. Опыт краткого библиографического словаря Полтавской губернии с половины XVIII в. / И.Ф. Павловский // Полтава : Издание Полтавской ученой архивной комиссии, 1914. – 294 с.
7. Полтавщина : енциклопедичний довідник / За ред. А. В. Кудрицького. – К. : Українська Енциклопедія, 1992. – 1024 с.
8. Яцевич Ю. В. Начальное народное образование в Полтавской губернии / Ю. В. Яцевич. – Полтава : Тип. И. А. Дохмана, 1894. – 123 с.

REFERENCES

1. Boiarentsev S.M. Ystoryia uchebnykh zavedenyi Poltava do 1719 hoda / S.M. Boiarentsev. – Poltava: ASMY, 2013. – 550 s.
2. Dvadsatyletye Poltavskoho eparkhialnoho zhenskoho uchylyshcha : materyaly dlia ystoryu uchylyshcha. – Poltava : Typ. L. Fryshberha, 1894. – 274 s.
3. Ilchenko O. Blahodiina diialnist zhinok v osviti Ukrainy (KhVII–KhVIII stolittia) : monohrafiia / Olena Ilchenko. – Poltava : PNPUI imeni V. H. Korolenka, 2013. – 374 s.
4. Levkivskiy M. V. Istoriia pedahohiky: pidruchnyk / M. V. Levkivskiy. – K. : Tsentr navchal noi literatury, 2006. – 376 s.
5. Otchet o sostoianyy Maryynskoi Poltavskoi zhenskoj hymnazyy za 1880-1881 uch. hod. / Sost. A. Syolskaia. – Poltava : Typ. Hubernskoho Pravleniya, 1881. – 40 s.
6. Pavlovskiy Y.F. Poltavtsy. Yerarkhy, hosudarstvennyye y obshchestvennyye deiately y blahotvorytely. Opyt kratkoho bybyohrafycheskoho slovaria Poltavskoi hubernyy s polovyny XVIII v. / Y.F. Pavlovskiy // Poltava : Yzdanye Poltavskoi uchenoi arkhivnoi komysyy, 1914. – 294 s.
7. Poltavshchyna : entsyklopedychnyi dovidnyk / Za red. A. V. Kudrytskoho. – K. : Ukrainska Entsyklopediia, 1992. – 1024 s.
8. Yatsevych Iu. V. Nachalnoe narodnoe obrazovanye v Poltavskoi hubernyy / Iu. V. Yatsevych. – Poltava : Typ. Y. A. Dokhmana, 1894. – 123 s.

KSENIIA CHUPRYNA.

THE EDUCATIONAL ACTIVITY AT WOMEN'S EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS OF POLTAVA PROVINCE (THE 19TH – THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY)

The peculiarities of the periodization of educational activities of women in the development of educational institutions of Poltava province (the 19th – the beginning of the 20th century) were analyzed. The emphasis was placed on the conditions of acting women's educational institutions; characteristics of educational policy; network of women's educational institutions; definition of goals, tasks, content of educational activities of women's educational institutions of different departments (state, private, spiritual). The achievements of the female education of Poltava province (the 19th – the beginning of the 20th century), as a result of improvement of the cultural level, involvement of a significant number of women in social work, gradual expansion of the sphere of woman's life, enrichment of the content of education were explored. According to economic, political and socio-cultural criteria, the periodization of educational activity of women's educational establishments of Poltava province is divided into three periods the first period (1850-1873), the second period (1874-1883) and the third period (1884-1917). The achievements of women's education are the improvement of the cultural level, the involvement of a large number of women in social work, the gradual expansion of the sphere of life of women, and the enrichment of the content of education.

Keywords: *Institute for Noble Maidens, Mariinsky gymnasium for girls, regional education, women's educational establishments, educational-educator process.*

Одержано 10.11.2017р